

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ

Наукова стаття присвячена проблемі розвитку морально-естетичних почуттів розумово відсталих учнів, визначені її основні тенденції і складові, теоретично обґрунтовано сутність процесу розвитку морально-естетичних почуттів особистості дитини в системі загальної і спеціальної освіти.

Ключові слова: почуття, емоційно-почуттєва сфера, морально-естетичні почуття, розумово відсталі учні.

Научная статья раскрывает основные особенности развития морально-эстетических чувств умственно отсталых школьников, определены ее основные тенденции и составляющие, теоретически обоснована сущность процесса развития морально-эстетических чувств личности ребенка в системе общего и специального образования.

Ключевые слова: чувства, эмоционально-чувственная сфера, морально-эстетические чувства, умственно отсталые школьники.

В останні роки в Україні розробляється принципово новий підхід до проблеми розвитку особистості. Демократизація і гуманізація національної системи освіти зумовлюють виняткову актуальність проблем морально-естетичного виховання школярів. Сучасний рівень розвитку нашого суспільства піднявся на такий ступінь етичної зрілості, коли моральні норми виправдовують і виконують своє призначення тільки у взаємодії з естетичними початками. Із афективної галузі, яка охоплює емоційну сферу учнів, впливає одна з провідних складових морально-естетичного виховання - формування морально-естетичних почуттів. У Державній національній програмі "Освіта" / Україна XXI століття/ підкреслюється, що формування гармонійно розвиненої особистості потребує високої культури розуму та почуттів, зокрема морально-естетичних, які є головною ланкою з провідних складових морально-естетичного виховання. Гармонійне поєднання розумового і фізичного розвитку, моральної чистоти і естетичного ставлення до життя та мистецтва - умова формування цілісної особистості. Правильно здійснюваний морально-естетичний розвиток завжди пов'язаний з удосконаленням багатьох якостей дитини. Розвиток особистості дитини, виховання у неї морально-естетичної форми суспільної свідомості, засвоєння морально-естетичних цінностей, відповідно до принципів, норм і проявів естетики і моралі – складний педагогічний процес, у основі якого лежить правильний та гармонійний розвиток почуттів [4]. В наш час проблема формування морально-естетичних почуттів, розвитку особистості,

формування естетичної культури школярів є одним із найважливіших завдань, які постають перед школою.

Нерозробленість даної проблеми на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної теорії та практики – це не єдиний аспект, що ускладнює процес виховання морально-естетичних почуттів у підростаючого покоління.

Теоретичні аспекти проблеми формування почуттів та високогуманної особистості у загальній психології та педагогіці розкриваються у працях К. Альбуханової-Славської, С. Бакуліної, І. Беха, Л. Божович, М. Гагаріна, О. Леонтєва, В. Ільїна, О. Киричук, Г. Костюка, О. Прушковської, С. Рубінштейн, О. Савченко, Л. Степаненко, К. Черної та ін. Вітчизняна психолого-педагогічна наука вважає, що основою формування позитивних рис особистості постає єдність свідомості, почуттів і поведінки. Це визначення посідає вагоме місце у процесі розвитку морально-естетичних почуттів, адже, як зазначають вчені, морально-естетичні цінності засвоюються шляхом переживання, а не шляхом логічного запам'ятовування. Значущим для виховання першооснов морально-естетичної культури у шкільному віці є розвиток емоційної сфери, гуманістичних почуттів.

У психології почуття розглядаються як специфічні людські узагальнені переживання ставлень до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо [2]. Почуття розкриваються як соціальне ставлення людини до власної діяльності, до задоволення вищих потреб. Природа почуттів полягає в емоційно-інтелектуальній реакції людини на значущі явища навколишньої дійсності, яка, будучи одним з основних, вихідних компонентів свідомості особистості, реалізується в її потенційній психологічній здатності адекватно реагувати в тій чи іншій ситуації, а також у прагненні до діяльності, тобто до творчого самовираження. Почуття є інструментами пізнання світу, соціально-психологічної адаптованості, включення у суспільство, власне соціального розвитку особистості. Почуття лежать в основі виховного процесу, їх формування є необхідною умовою розвитку дитини як особистості. Самих по собі знань, мотивів, ідеалів, норм поведінки не досить для того, щоб вони керували дитиною, достатньо лише тоді, коли знання проходять через емоційну сферу – тобто переживаються. Почуття завжди стоїть на варті свідомості, а морально-естетичні почуття – це світло, яке освітлює шлях людських вчинків. В розвитку морально-естетичних почуттів визначна роль належить здатності особистості співпереживати. Механізмом її розвитку, як і багатьох інших морально-естетичних якостей, виступає уява. Без неї неможливі емоційні передбачення, переживання радості іншої людини і співчуття їй. У процесі формування особистості почуття організуються в ієрархічну систему, в якій одні почуття займають провідне становище, інші залишаються потенційними нереалізованими тенденціями. Виділяють притаманні тільки людині вищі емоції або почуття, які переживаються у ситуації задоволення-незадоволення соціальних потреб, зокрема такі, як інтелектуальні, моральні та естетичні [5]. Рівень духовного розвитку людини оцінюють за тим, якою мірою їй властиві ці почуття. У вищих почуттях яскраво виявляються їхні інтелектуальні, емоційні та вольові

компоненти. Вищі почуття – моральні, естетичні та інтелектуальні є не лише особистим переживанням, а й засобом виховного впливу на інших.

Дослідники вважали, що морально-естетичні почуття слід вивчати у ракурсі чуттєво-теоретичної площини реальних цінностей об'єктивного світу, суб'єктивних ціннісних орієнтацій та світогляду людини. Морально-естетичні почуття, за визначенням М. Гагаріна, є суб'єктивним відношенням, емоційним ставленням людини до соціальної дійсності, навколишнього середовища. Морально-естетичні почуття – це головна ланка з провідних складових морально-естетичного виховання, вони являються важливою формою переживання людиною свого ставлення до предметів і явищ дійсності, що характеризуються відносною сталістю [3]. Морально-естетичними почуттями психологи називають будь-яке почуття за наявності в ньому ставлення до іншої людини, до власної поведінки, скрізь сприймання прекрасного у творах мистецтва, оточуючої дійсності, а також морально-естетичної оцінки чи морально-естетичного мотиву. Морально-естетичні почуття виникають у зв'язку з пізнавальними процесами, відчуттями, сприйняттям, уявленнями. Почуття виступають не лише як форма закріплення соціального досвіду в свідомості людини, а й є основою формування морально-естетичних ставлень, кінцевим результатом сформованості яких є морально-естетичне виховання особистості. Морально-естетичні почуття безпосередньо пов'язані з переживанням, саме через переживання реалізується потенційна здатність особистості до емоційного сприйняття навколишнього світу. У той же час морально-естетичні почуття відрізняються від інших почуттів надзвичайною інтелектуальною силою. Завдяки морально-естетичним почуттям вибудовується міжособистісна поведінка. Слід підкреслити, що емоційне та інтелектуальне знаходяться в свідомості в органічній єдності. У почуттях тісно поєднані відображення дійсності та ставлення до неї, де визначальним є ставлення. Звідси зрозуміло, що морально-естетичні почуття опосередковується розумом, який робить їх інтелектуалізованими, усвідомленими.

Аналіз спеціальної психолого-педагогічної літератури показує, що проблема розвитку морально-естетичних почуттів у розумово відсталих дітей і в теоретичному, і в практичному планах була розроблена меншою мірою, ніж у загальній психології та педагогіці. У дослідженнях науковців І. Бгажнокової, О. Белкіна, М. Буфетова, Л. Виготського, О. Вержиховської, М. Долгобородової, І. Дмитрієвої, Г. Дульнева, І. Єременка, В. Мачихіної, О. Михайлової, С. Ніколаєва, В. Синьова, Е. Ютрини розглядаються окремі питання діагностики моральної та естетичної вихованості дитини, психолого-педагогічних умов, засобів, форм, змісту формування моральних та естетичних почуттів. Процес морально-естетичного розвитку таких дітей розглядається передусім через призму морально-естетичної свідомості, а саме: морально-естетичних знань, поглядів, переконань. Однак, незважаючи на це, питання розвитку морально-естетичних почуттів дитини з вадами інтелекту в цілому залишається недостатньо вирішеним.

Як і всі інші діти, розумово відсталі діти впродовж всіх років свого життя розвиваються. Л. Виготський підкреслював, що "Психіка розвивається навіть при самих глибоких вадах розумової відсталості". Допоміжна школа

покликана формувати у своїх вихованців почуття товариства, колективізму, пошани до старших людей, що піклуються про них, почуття задоволення від досягнутих в праці і навчанні успіхів [6]. На шляху до досягнення цих цілей перед вихователями допоміжних шкіл постає багато труднощів, обумовлених особливостями розвитку розумово відсталих дітей. Але потрібно згадати про те, що розвиток та формування емоційно-почуттєвої сфери дітей з вадами інтелектуального розвитку має свої особливості. У дитини з вадами інтелектуального розвитку наявність в емоційній сфері грубих первинних змін сприяє своєрідному психопатологічному формуванню характеру, нових негативних його якостей, різко ускладнюють корекцію основного психічного дефекту. Незрілість особистості розумово відсталої дитини, обумовлена в першу чергу особливостями розвитку його потреб і інтелекту, виявляється у ряді особливостей його почуттєвої сфери.

Почуттєва сфера розумово відсталих учнів, особливо молодших класів, характеризується незрілістю. Діти схильні до недостатньо диференційованих, позбавлених відтінків почуттів. У цьому відношенні вони дещо нагадують малюків. Їхні переживання примітивні, полюсні, вони відчують тільки або задоволення, або незадоволення, а диференційовані тонкі відтінки переживань у них майже не проявляються. Ось чому вивчення емоцій і почуттів розумово відсталої дитини, їх формування та виховання мають настільки важливе значення. Поряд із специфічним розвитком психіки відбувається своєрідний розвиток емоційно-почуттєвої сфери розумово відсталої дитини, що виявляється, перш за все, в її незрілості і істотній недорозвиненості, бідності і недиференційованості, пов'язаною переважно з недостатньою сформованістю довільних психічних процесів [4]. Незрілість емоцій і почуттів розумово відсталої дитини обумовлена в першу чергу особливостями розвитку її потреб, мотивів та інтелекту. У дитини з вадами інтелектуального розвитку дуже слабо розвинені потреби в нових враженнях, допитливість, пізнавальні інтереси, мало виражені спонукання до здійснення нових видів діяльності. У розумово відсталих дітей часто спостерігається порушення діяльності будь-якого з пізнавальних процесів, що призводить до розладу свідомості таких дітей.

За даними Г. Дульнева, С. Рубінштейн, Ж. Шиф, почуття дітей з порушеннями інтелектуального розвитку не завжди диференційовані, адекватні, непропорційні впливам зовнішнього світу за своєю динамікою. Тому в одних дітей спостерігається підвищена сила й інертність переживань без важливих на те причин, в інших – переживання характеризуються поверховістю, їх настрої швидко змінюється незалежно від ситуацій [3]. За даними І.Єременка у розумово відсталих дітей спостерігається дуже підвищена емоційно-почуттєва збудливість, нестійкість, легко з'являються стресові ситуації, афективні спалахи, розлади настрою, або навпаки, емоційна пасивність, сталість депресивного стану, байдужість, вузькість діапазону переживань. Слабкість інтелектуальної регуляції почуттів призводить до неправильного контролю їх в незнайомих ситуаціях (О. Белкін, М. Буфетов, Л.Виготський, І. Єременко, В.Синьов та ін.).

Слабкість регуляції почуттів є причиною того, що у учнів допоміжної школи пізно формуються моральні та естетичні якості. У них із

запізненням і труднощами формуються так звані вищі морально-естетичні почуття: гордості, обов'язку, співпереживання, успіху, доброти, гумору, сорому, вдячності, товаришкості, людяності, совісті, прекрасного, патріотизму, милосердя, насолоди, власної гідності, справедливості, краси, щастя, достоїнства та ін. На відміну від нормального школяра, у розумово відсталій дитині із значним запізненням та тільки при своєчасно спланованій корекційно-виховній роботі відбувається формування морально-естетичних почуттів. Незрілість в емоційній сфері в молодшому шкільному віці ще різкіше виявляється в підлітковий період, коли перед дитиною ставляться завдання, що вимагає складної і опосередкованої форми діяльності. Шкільний вік розумово відсталих дітей відрізняється рядом особливостей і вимагає від дитини цілком нових видів психічної діяльності.

Для емоційної сфери розумово відсталій дитині характерні малодиференційованість, бідність переживань. Як зазначає Б. Шостак, її "почуття одноманітні, нестійкі, обмежуються двома крайніми станами (задоволення або незадоволення), виникають тільки при безпосередньому впливі того чи іншого подразника". Тобто, переживання розумово відсталій дитини примітивні і ще немає диференційованих тонких відтінків переживань. Це пояснюється тим, що у такої дитини є наявність примітивних потреб. Слабкість думки, інтелекту розумово відсталій дитини і незрілість, примітивність мотиваційно-потребової сфери гальмують формування вищих почуттів, а саме моральних, інтелектуальних та естетичних [2]. Науковці стверджують, що вищі почуття у дитини з вадами розумового розвитку можуть бути сформовані лише за умови цілісного, системного впливу на розвиток особистості, організації виховуючої діяльності, систематичної корекційної роботи.

В. Петрова вказує, що вікові особливості емоційних реакцій, станів і почуттів розумово відсталих учнів відрізняються значною мірою від формування почуттів нормально розвинутих учнів [5]. Як зазначає А. Белкін: "Учні з вадами розумового розвитку, на відміну від учнів масової школи, не відчують тонко і гостро обман, виявлення великого глибокого і доброзичливого почуття, піднесення або радості чи страждання. Свої емоційні переживання дитина з вадами розумового розвитку, як правило, передає вербально, вона немовби відсторонює від себе власні емоції, почуття, психічні стани. У учнів масової школи навпаки, емоційно-почуттєва сфера владарює над усіма іншими сторонами життя людини, надає їм свого забарвлення та виразності".

Зовнішнє відтворення почуттів учнів з вадами розумового розвитку має безпосередній та бурхливий характер, тому процес розвитку морально-естетичних почуттів в допоміжній школі повинен мати свою специфіку [5]. Морально-естетичні почуття формуються в процесі емоційного реагування на взаємини дітей під час трудової, навчальної, ігрової діяльності і виявляються спочатку у вигляді прихильності дитини до батьків, до колективу, до друзів. Так дослідження А. Белкіна, В. Василевської, І. Дмитрієвої, Л. Занкова, Р. Луцькіної, Б. Пінського, В. Петрової та ін. показало, що вирішальне значення у формуванні цих почуттів мають

виховання і навчання. Дійсно, почуття, як продукт роботи розуму дитини, є прямим відображенням її поведінки. Чисті, радісні почуття, спрямовані на сприймання життя у всій його красі, притаманні дитячій душі, є найкращим свідченням правильності виховання духовної високогуманної особистості. Як стверджує у своїх працях І.Дмитрієва: "У учнів з вадами інтелектуального розвитку значно легше формуються найпростіші емоційні переживання, ніж вищі, свідомо регульовані духовні почуття, зокрема естетичні та моральні. Недостатня диференційованість переживань, егоцентрична направленість, слабкість процесів інтелектуальної регуляції утруднюють процес формування вищих почуттів: моральних, естетичних та інтелектуальних у дітей з вадами інтелектуального розвитку [4].

Вікові особливості мислення, обмеженість власного досвіду і в той же час невелика емоційна сприйнятливність розумово відсталих учнів визначають своєрідність морально-естетичних почуттів дітей даної категорії. Знання особливостей сформованості емоційно-почуттєвої сфери учнів з вадами розумового та психічного розвитку є неодмінним чинником морально-естетичного виховання. Своєрідне накопичення емоцій, під впливом яких зароджуються та формуються складні морально-естетичні почуття, є могутнім стимулом подальшого пізнання життя та самовдосконалення. Зрозуміти дитяче почуття, віднайти його витoki, спромогтися викликати прагнення до світлого, гуманного, прекрасного – це відчутти дитячу душу [1]. Морально-естетичні почуття формуються у розумово відсталих дітей при вирішальному впливі виховання і виявляються в емоціях полюсних переживань гармонії і дисгармонії, радості та смутку, піднесеного і низького, прекрасного і огидного [4]. Розвиток морально-естетичних почуттів веде, як правило, до підвищення морально-естетичної свідомості. Але необхідно враховувати розвиток психіки та емоційно-почуттєвої сфери дитини з вадами інтелектуального та психофізичного розвитку перед тим, як планувати корекційно-виховну роботу з розвитку морально-естетичних почуттів.

Питання розвитку морально-естетичних почуттів особистості являється актуальним для сучасного суспільства. Розвиток особистості дитини, полягає у гармонійному розвитку всіх її психічних процесів, а також важливе місце у цьому багатогранному процесі відіграє розвиток морально-естетичних почуттів. Особливу роль у процесі пізнання особистістю оточуючої дійсності відіграють морально-естетичні почуття. Регулятором морально-естетичної поведінки особистості виступає її совість, що представляє емоційно-оціночне ставлення до власних вчинків. Це відношення з'являється в разі надійного засвоєння норм етики і моральності у вимогах суспільства до поведінки дитини.

Отже, емоційно-почуттєва сфера розумово відсталої дитини характеризується цілою ланкою специфічних рис. Вивчення емоцій і почуттів такої дитини, правильне їх формування та виховання, сприяє формуванню її характеру, нових позитивних властивостей особистості і в кінцевому підсумку, корекції основного психічного дефекту. Знання особливостей емоційно-почуттєвої сфери розумово відсталої дитини забезпечуватиме ефективність виховання у неї морально-естетичних почуттів, що в свою чергу

сприятиме формуванню нового рівня сприймання себе як громадянина, члена суспільства з його взаєминами співробітництва і взаємодопомоги, з його соціальними вимогами та морально-естетичними цінностями.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Психология чувственного познания. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 486с.
2. Белкин А.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы. – М.: Просвещение, 1981.
3. Вержиховська О.М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі: Монографія. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2009. – 228 с.
4. Дмитрієва І.В. Корекційна спрямованість естетичного виховання в старших класах допоміжної школи: Монографія. – Слов'янськ: 2008.
5. Петрова В.Г. Роль емоціонально-волевої сфери в пізнавальній діяльності умственно отсталых учащихся // Эмоционально-волевые процессы и познавательная деятельность умственно отсталых детей: Сб. науч. тр. – М., 1993. – С. 34-48.
6. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.

The scientific article exposes the basic features of development of moral-aesthetic senses mentally backward schoolchildren, its basic tendencies and constituents are certain, in theory essence of process of development of moral-aesthetic senses of personality of child is grounded in the system of universal and special education.

Keywords: senses, emotional-perceptible sphere, moral-aesthetic senses, mentally backward schoolchildren.

Отримано 09.11.2012

УДК 376.1-056.37

О.В. Чеботарьова

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ ЗАСОБОМ КОНСТРУЮВАННЯ

У статті розкрито корекційну спрямованість змісту конструювання дітей із розумовою відсталістю у спеціальних дошкільних закладах. Охарактеризовано завдання та зміст конструктивної діяльності розумово відсталих дітей за роками навчання.

Ключові слова: пізнавальна діяльність, розумово відсталі дошкільники, корекційна спрямованість конструктивної діяльності.